



№3

MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR

ILMIY ELEKTRON JURNALI



ISSN: 2181-3965
VOLUME 5
TOSHKENT 2026

“MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR” ILMIY ELEKTRON JURNALI TAHRIRIYAT KENGASHI RAISI

To‘lqin Zakirovich Teshabayev – tahririyat kengashi raisi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI

Mehmonov Sultonali Umaraliyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘quv ishlari bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Abdurahmanova Gulnora Qalandarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Karimova Komila Daniyarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Yoshlar masalalari va ma‘naviy-marifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Hududiy ta‘lim masalalari va markazlar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sindarov Sherzod Egamberdiyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Infratuzilmalarni rivojlantirish va iqtisod ishlari bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Saparov Aktam Jo‘rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori

Islamkulov Alimnazar Xudjamuratovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Pardayev Abdunabi Xoliqovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Kuziyev Islomjon Ne‘matovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Baymurotov Tursunbay Maxkambayevich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

Omonov Akrom Abdinazarovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sharipov Qongratbay Avezimbetovich – texnika fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vaziri

Jumayev Nodir Xosiyatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi deputati

Haydarov Nizomiddin Hamroyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Raviprakash G. Dani – Xalqaro ta‘lim konsultanti, professor (AQSH)

Bagautdinova Nailya Gumerovna – Qozon federal universiteti Boshqaruv, iqtisodiyot va moliya instituti direktori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Rossiya Federatsiyasi)

Sharifzoda Mu‘min Mashokir – Tojik davlat huquq, biznes va siyosat instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Tojikiston Respublikasi)

Maley Elena Borisovna – Polotsk davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent (Belarus Respublikasi)

Asif Mahbub Karim – Malayziya Menejment va tadbirkorlik universiteti professori (Malayziya qirolligi)





Piter Xayk – Yevropa amaliy fanlar va menejment instituti ilmiy ishlar bo‘yicha prorektori (Chexiya Respublikasi)

Yavuz Demirel – Kastamonu universiteti professori (Turkiya Respublikasi)

Jo‘rayev Abdug‘affor Safarovich – Termez agrotexnologiyalar va Innovatsion rivojlanish instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ismanov Ibroxim Nabiyeovich – Farg‘ona politexnika instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Xayriddinov Azamat Botirovich – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti prorektori iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tashnazarov Samiddin Nizamovich – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Nurmanov Ulug‘bek Anorbayevich - Bank-moliya akademiyasi “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Yakubova Nargiz Tursunbayevna – iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Mamatov Baxadir Safaraliyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qiyosov Sherzod Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Urazaliyev Kamoliddin Tajikulovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

JURNAL TAHRIRIYATI

Saparov Aktam Jo‘rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori, dotsent

Avlokulov Anvar Ziyadullayevich – ilmiy muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Aliqulov Mehmonali Salohiddin o‘g‘li – mas‘ul muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Buxorova Moxira Samandarovna – muharrir

O‘zbekiston Respublikasi OAK Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 364-son qarori bilan “Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari yuzasidan assosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

“Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali

23.11.2022-yildan

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №R-566966 reyestr raqami tartibi bo‘yicha ro‘yxatdan o‘tkazilgan.

Litsenziya raqami: №049864




MUNDARIJA

1.	Шаисламова Наргиза Кабиловна	Тижорат банклари рискларини баҳолашда стресс-тест усулидан самарали фойдаланиш	7
2.	Ashurova Nargiza Chori qizi	O‘zbekiston turizm xizmatlari bozorida gastronomik turizmi rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari	19
3.	Mamatqulov Avazbek Axmadaliyevich	Oliy ta‘lim muassasalarida ichki audit tizimini raqamlashtirish mexanizimini takomillashtirish	24
4.	Sobirov Otabek Olimjonovich	Boshqaruv hisobini tashkil etishning konseptual asoslari	36
5.	Rustamov Maqsud Suvonqulovich, Boqiyeva Zuhra Soxibjon qizi	Iqlim o‘zgarishining iqtisodiyotga ta’siri	41
6.	Xalimov Shaxboz Xalimovich	Qishloq joylarida turizm xizmatlarini rivojlantirishning xorij tajribalari	48
7.	Kenjayev Ikrom Ergashboyevich	Hududlarda investitsiya mexanizmlarini takomillashtirishning institutsional va moliyaviy omillari	53
8.	Rustamov Maqsud Suvonqulovich, Normatov Muslimbek No‘rbo‘ta o‘g‘li	Kredit riski	60
9.	Курбонов Саид Акбарович	АҚШ федерал резерв тизими (ФРТ) ва унинг иктисодиётга таъсири	67
10.	Bekmurodova Feruza Azamat kizi, Kadambaeva Charos Masharip kizi	Economic cooperation practices and development trends in Middle Eastern countries	73
11.	Mardonova Malika Asatilloevna	Xavfsiz turizm tushunchasining nazariy-uslubiy asoslari	80
12.	Alimov Baxodir Batirovich	Rivojlangan sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy holati va samaradorlik ko‘rsatkichlari tahlili	85
13.	Narziyev Abror Baxtiyorovich	Moliyaviy bozorlardagi volatillik dinamikasining GARCH modellari asosida empirik tahlili	95
14.	Xoldorova Kamola Jamoliddin qizi, Murodova Dilnoza Choriyevna	O‘zbekistonda tijorat banklarini transformatsiya qilishning dolzarb masalalari	106
15.	Юсупов Бехзод Юсуп угли	Финтех-ориентированная модель комплексной оценки кредитоспособности корпоративных клиентов и её влияние на эффективность банковских решений	112
16.	Ташбаева Рано Гайбуллаевна, Ташбаев Улугбек Ванситович	Цифровая оценка конкурентоспособности предприятий HoReCa на основе Open Data и онлайн-платформ (на примере г. Ташкента)	120
17.	Баракаев Отабек Отакулович	Ўзбекистонда аудиторлик хизматлар бозорининг 2020-2025 йилларга тахлили ва уни такомиллаштириш йўналишлари	127
18.	Muradov Botir Hayat	Yevropa iqtisodiyotining yashil transformatsiyasida iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq fizik va moliyaviy risklar tahlili	140
19.	Isroiljonov Murodil Qosimjon ugli	Household Consumption, Imports, and Gross Capital Formation in Uzbekistan: Evidence from an ARDL Model	148
20.	Чориева Нигина Қахрамановна	Классик иктисолий назариялар асосида тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш хусусиятлари	155





21.	Chintemirova Diyora Shuxrat qizi	Hududlar kesimida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining rivojlanish tendensiyalari	160
22.	Artikov Ne'matulla Abdusalamovich	Soliqli daromadlar oshishida sheringning iqtisodiy imkoniyatlari	166
23.	Кузиева Динора Баходировна	Узоқ муддатли активларни баҳолаш тартибини такомиллаштириш	173
24.	Умарова Гулзодахон Қодирбековна	Кичик бизнесни муқобил молиялаштиришнинг илғор хорижий тажрибалари	181
25.	Murtozayeva Zarnigor Komol qizi	Tashabbusli budget mablag'larini ijtimoiy ehtiyojlar asosida manzilli taqsimlash mexanizmlarini takomillashtirish	187
26.	Baytanov O'ralboy Miraqul o'g'li	Sanoat korxonalarida mahsulot sifatini boshqarishning zamonaviy metodologik yondashuvlari	193
27.	Mardonov Akromjon Nusrat ogli	The impact of fiscal policy on the national economy	201
28.	Ostonaqulov Dilshod Ismatilla o'g'li	O'zbekiston respublikasining aholi hayot sifati va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni statistik baholash	206
29.	Babaxanova Nozima Saidakbarovna	Milliy fond bozorida aksiyalarni ommaviy joylashtirish mexanizmlarini transformatsiya qilish yo'llari	213
30.	Tilabov Nasrulla Tashmuratovich	O'zbekistonda davlat qarz portfelini risk-diyagnostika asosida boshqarish metodologiyasini takomillashtirish	220
31.	Rahmonova Durdona Hasan kizi	Effective management of investment opportunities and regional economic diversification: evidence from the kashkadarya region	226
32.	Xamdamov Omonullo Ne'matullayevich	Kapital bozorida moliyaviy resurslar jalb qilishning xalqaro amaliyot tajribalari	233
33.	Achilov Dilshod Marufovich	Innovatsion faoliyatning moliyaviy ta'minot manbalari va ularni samarali boshqarish yo'llari	244
34.	Baratova Zumrat Xalmetjanovna	Innovatsion faoliyat bilan bog'liq moliyaviy risklarni boshqarish	253
35.	Mavlyanova Yulduzxon Turg'unovna	Moliyaviy resurslarni samarali boshqarishda ERP (Enterprise Resource Planning) mexanizmidan foydalanish istiqbollari	261
36.	Ishniyazov Otabek Baxodirovich	Bank faoliyatida risklarning turlari, ularni samarali boshqarish	268
37.	Baxriddinov Kamoliddin Baxriddin o'g'li	Aksiyadorlik jamiyatlarida investitsiyaviy qaror qabul qilish amaliyotining tahlili	275
38.	Qudratova Feruza Nasriddinovna	Financing decisions and value creation in an emerging economy: Evidence from the capital structure of Uzauto Motors	283
39.	Xasanov Komil Mutalibjanovich	Chiqindilarni boshqarishda yevropa ittifoqi tajribasi va uni o'zbekiston sharoitida qo'llash	591
40.	Orzukulova Zumrad Abdukhalik kizi, Azimova Nozimakhon Alisher kizi	Strategic brand management: review of keller's brand equity model and Aaker's brand identity system	297
41.	Ollokulova Feruza Mansurovna	Davlat xususiy sheriklik rivojlanishining xorij tajribasi va undan O'zbekiston amaliyotida foydalanish imkoniyatlari	302
42.	Umurzakova Dildora Sultonmaxmudovna	Raqamli iqtisodiyot sharoitida ayollar bandligiga doir muammolarning asosiy yo'nalishlari	310
43.	Jo'rayeva Zarifa Bahodir qizi	Tijorat banklarida kredit xizmatlari amaliyotining dolzarb masalalari	317





44.	Tureev Azizbek Abatovich	Qoraqalpog‘iston Respublikasida mevachilik tarmog‘ini klasterlashning iqtisodiy samaradorligini baholash	324
45.	Mirzataev Muratbaevich	Salamat Ekologik muammolar sharoitida qishloq xo‘jaligi barqarorligini ta‘minlashda smart texnologiyalardan foydalanishning ilmiy-uslubiy asoslari	329
46.	Komekova Gulzira Sharbaevna	Raqamlashtirilgan logistika tizimlari asosida sabzavotchilik mahsulotlari bozorining samaradorligini oshirish yo‘llari	335
47.	Qidirmiyazov Sherniyazovich	Ajiniyaz Qoraqalpog‘iston Respublikasida qurilish sohasining rivojlanish holati va sun‘iy intelkt asosida xizmat kursatishni rivojlantirish istiqbollari	340
48.	Розиков Жалил Жалолович	Вопросы реформирование бухгалтерского учета в сельском хозяйстве	346
49.	Karimov Gapardjonovich	Eminjon Sanoat korxonalarida moliyaviy tahlil axborot tizimini takomillashtirish masalalari	351
50.	Toshev Nurbek Janon o‘g‘li	Qashqadaryo viloyatida turizm samaradorligi indeksi (TEI) asosida mintaqaviy turizm rivojlanishi dinamikasini baholash	359
51.	Kurbonova Malika Akhmad kizi	Comprehensive methodology for assessing the effectiveness of digital economy technology implementation in regional economic development	365
52.	Isakova Naima Ikromjonovna	Xizmat ko‘rsatish korxonalarida turizmni rivojlantirish uchun strategik marketing dasturini ishlab chiqish va uni takomillashtirish yo‘llari	371
53.	Sultanova Nigora Xikmatxo‘ja qizi	Xarajatlar hisobida ABC va BSC tizimlari integrativ tahlili	377
54.	Muminova Parvina Ilhom qizi	Bank majburiyatlari hisobi va ichki auditini takomillashtirish	383
55.	Abduraxmonova Alimov Baxodirovich	Munisa, Ulug‘bek Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish korxonalarida biznesni rivojlantirish tamoyillari va bosqichlari	389
56.	Axmedov Shoymurod Azamat o‘g‘li	Tijorat banklarida investitsiya loyihalarini moliyalashtirish samaradorligini takomillashtirish yo‘llari	395
57.	Xamdamov Komilovich	Shavkat Aholini ijtimoiy himoyalash moliyaviy mexanizmi samaradorligini baholashning nazariy-metodologik asoslari	402
58.	Ruziyev G‘anisher Usarovich	Soliqlar vositasida tadbirkorlikni rivojlantirish va bandlikni ta‘minlash orqali daromadlarni oshirish hamda kambag‘allikni qisqartirish masalalari	411
59.	Atamuratova Muzafarovna	Gulrux Kichik biznes tizimlarining iqtisodiy mohiyati va ularni modellashtirish bo‘yicha zamonaviy xorij tajribasi	419
60.	Mirzayeva Charos G‘ayrat qizi	Savdo va xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy o‘shisdagi o‘rni: Janubiy Koreya va O‘zbekiston misolida qiyosiy ekonometrik tahlil	424
61.	Toshpulatov Akromovich	Davron Islom moliyasida risklarni boshqarish	437
62.	Amir Xudaykulov	Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiq EBITda indikatorini hisobga olishning o‘ziga xos xususiyatlari	451





HUDUDLARDA INVESTITSIYA MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING INSTITUTIONAL VA MOLIYAVIY OMILLARI

Kenjayev Ikrom Ergashboyevich

moliya kafedrası dotsenti, PhD
University of Business and Science
E-mail: ikromk@mail.ru
ORCID: 0009-0007-3775-039X

Annotatsiya. Ushbu maqolada korxonalarda pul oqimlarini boshqarishning asosiy usullari va samarali modellari tahlil qilinadi. Pul oqimlari korxonaning moliyaviy barqarorligini saqlash va strategik qarorlar qabul qilishda muhim rol o'ynaydi. Maqolada operatsion, investitsion va moliyalashtirish faoliyatidan hosil bo'lgan pul oqimlari alohida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, zamonaviy pul oqimi prognozlash modellari va ularning amaliyotda qo'llanilishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Pul oqimi, boshqaruv, korxonalar, moliyaviy tahlil, prognozlash, investitsiya, model, strategiya.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ И ФИНАНСОВЫЕ ФАКТОРЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ МЕХАНИЗМОВ В РЕГИОНАХ

Кенджаев Икром Эргашбоевич

доцент кафедры финансы, PhD
University of Business and Science
E-mail: ikromk@mail.ru
ORCID: 0009-0007-3775-039X

Аннотация. В данной статье анализируются основные методы и эффективные модели управления денежными потоками на предприятиях. Денежные потоки играют важную роль в обеспечении финансовой устойчивости предприятия и принятии стратегических решений. В статье отдельно рассматриваются денежные потоки, формируемые в результате операционной, инвестиционной и финансовой деятельности. Кроме того, рассматриваются современные модели прогнозирования денежных потоков и особенности их практического применения.

Ключевые слова: денежный поток, управление, предприятие, финансовый анализ, прогнозирование, инвестиции, модель, стратегия.

INSTITUTIONAL AND FINANCIAL FACTORS FOR IMPROVING INVESTMENT MECHANISMS IN REGIONS

Kenjayev Ikrom Ergashboyevich

Associate Professor of the
Department of Finance, PhD
University of Business and Science
E-mail: ikromk@mail.ru
ORCID: 0009-0007-3775-039X

Abstract. This article analyzes the main methods and effective models of cash flow management in enterprises. Cash flows play an important role in maintaining the financial stability of an enterprise and in making strategic decisions. The article separately examines cash flows generated from operating, investing, and financing activities. In addition, modern cash flow forecasting models and their practical application are discussed.

Keywords: cash flow, management, enterprise, financial analysis, forecasting, investment, model, strategy.





Kirish

Tizimni tashkil etuvchi korxonalarining samarali faoliyati iqtisodiyotning yuqori o'sish sur'atlarining asosiy shartlaridan biridir. Shu nuqtai nazardan, korxonalarining moliyaviy va investitsiya qarorlarini tahlil qilish alohida ahamiyatga ega, chunki sanoat ishlab chiqarishi va YaIMning ahamiyati va dinamikasi investitsiya yo'nalishlarini tanlash va ularning samaradorligiga bog'liq. Shuningdek, bozor iqtisodiyotida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatining samaradorligi ularning moliyaviy holati bilan belgilanadi, bu esa korxonalar moliyasini boshqarish muammolarini, korxonalarining moliyaviy va investitsiya strategiyalarining o'zaro bog'liqligini ko'rib chiqish zarurligiga olib keladi.

Xorijiy investitsiyalar tashqi iqtisodiy faoliyat shakllaridan biri bo'lib, makroiqtisodiy siyosat choralari hissa qo'shadi. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish katta afzalliklarga ega va mintaqaning iqtisodiy barqarorligi va rivojlanishiga ta'sir qiladi. Iqtisodiy o'sishni ta'minlash investitsiya siyosatining samaradorligi darajasiga bog'liq bo'lib, u mintaqaning iqtisodiy rivojlanishiga investitsiyalar hajmi va yo'nalishini belgilaydigan tizimli choralardan iborat. Investorlarning jozibadorligi investitsiya muhiti, siyosiy va iqtisodiy barqarorlik, davlat kafolatlari, rivojlangan fond bozori va sug'urta tizimiga, mamlakatning rivojlangan milliy bank tizimining mavjudligiga bog'liq [1].

Tizimni tashkil etuvchi korxonalarining investitsiya faoliyatini boshqarishning uslubiy asoslarini o'zlashtirish zarurati, pul oqimlarini optimallashtirish va investitsiya qarorlarini tanlash samaradorligi bo'yicha aniq amaliy jihatlarni amalda qo'llash tadqiqot muammolari va bo'linmaning dolzarbligini aniqladi.

Ilmiy va uslubiy tavsiyalar bo'limi kontekstida pul oqimlarini optimallashtirish usullari ko'rib chiqiladi, xorijiy mualliflarning ichki iqtisodiyotga nisbatan pul mablag'larini boshqarish modellari tahlil qilinadi, ularning kamchiliklari va afzalliklari aniqlanadi, bu korxonalarining investitsion jozibadorligini baholashga, shuningdek tizimni tashkil etuvchi korxonalarining joriy tsiklini boshqarish bo'yicha moliyaviy qarorlar qabul qilishga imkon beradi.

Tadqiqot ob'ekti – investitsiya faoliyatida pul oqimlarini boshqarishning optimallashtirish usullari va modellari, investitsiyalar turiga bog'liqlik.

Adabiyotlar sharhi

Pul oqimlarini boshqarish korxonaning moliyaviy salohiyatini oshirish, likvidlikni saqlash va barqaror faoliyat yuritishini ta'minlashda muhim hisoblanadi. Bu sohada olib borilgan ilmiy izlanishlar, xorijiy va mahalliy adabiyotlar asosida quyidagicha guruhlanadi: Ross S. A., Westerfield R., Jordan B. D. (2008) o'zlarining "Fundamentals of Corporate Finance" asarida korxonaning moliyaviy qarorlarida pul oqimlarining ahamiyatini asoslab bergan. Ular diskontlash, sof joriy qiymat (NPV) va ichki rentabellik normasi (IRR) kabi vositalar yordamida investitsion qarorlar qabul qilishda pul oqimlarining qanday rol o'ynashini tushuntiradi. Brigham E., Ehrhardt M. (2013) "Financial Management: Theory & Practice" nomli ishida strategik moliyaviy boshqaruvda pul oqimlarining rejalashtirilishi va monitoringi haqida batafsil ma'lumot beradi.

Cash Flow Forecasting Models (Pul oqimini prognozlash modellari) bo'yicha Gitman L., Zutter C. (2012) o'z asarlarida naqd pul harakatini oldindan bashorat qilishning statistik va matematik usullarini tahlil qilgan. Ayniqsa, pul oqimining mavsumiylik, davriylik va trendlarini aniqlash muhim deb ta'kidlangan. Altman Z-Score modeli moliyaviy xatarni aniqlash va pul oqimining salbiy o'zgarishlarini erta ogohlantirishda qo'llanadi. Bu model hozirgi kunda ko'plab kompaniyalar tomonidan riskni boshqarishda qo'llaniladi.

Mahalliy adabiyotlar va tadqiqotlardan A. Tursunov, B. Abdullayev (2021) tomonidan yozilgan "Moliyaviy boshqaruv" darsligida O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan korxonalarda pul oqimlarini tahlil qilish va boshqarish bo'yicha mahalliy shart-sharoitlar hisobga olingan. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya universiteti olimlari tomonidan e'lon qilingan maqolalarda sanoat korxonalarida pul oqimi bilan bog'liq muammolar, samaradorlik tahlili va takomillashtirish yo'llari yoritilgan.





Tadqiqot metodologiyasi

Pul oqimlari haqidagi nazariy qarashlar, mavjud modellar va amaliy tajribalar o‘rganilib, umumlashtirildi. Turli boshqaruv usullari va modellar bir-biri bilan solishtirildi. Amaliyotdan olingan moliyaviy ma’lumotlar asosida pul oqimlari tahlil qilindi. Pul oqimlarining tarkibi, hajmi va dinamikasi grafik va jadval ko‘rinishida tasvirlandi. Pul oqimini prognozlashda regressiya modellari va Excel orqali bashoratlash usullari qo‘llanildi. Korxonada moliyaviy boshqaruvining kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlari va tahdidlari baholandi.

Tahlil va natijalar

Korxonaning iqtisodiy faoliyatining shartlari va xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, vaqt va makonda (filiallar va biznes birliklari bo‘yicha-MB) ularning hajmini boshqarish va tartibga solishning eng oqilona shakllarini tanlash pul oqimlarini optimallashtirishga yordam beradi. Pul oqimlarini optimallashtirishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- yil davomida pul tushumlari va to‘lovlarining muvozanatini ta‘minlash;
 - vaqt va makonda daromadlarni shakllantirish va xarajatlarni sinxronlashtirishga erishish;
 - prognoz davrida korxonaning sof pul oqimi (pul shaxsining zaxirasi) o‘shirishni ta‘minlash.
- Optimallashtirishning asosiy ob‘ektlari: ijobiy (salbiy) pul oqimi, hisob-kitob (prognoz) davri oxiridagi pul qoldig‘i, sof pul oqimi (mablag‘lar zaxirasi).

Ortiqcha pul oqimining salbiy oqibatlarini quyidagicha ifodalaniadi[4]:

- inflyatsiya omilining ta‘siri tufayli vaqtincha bo‘sh pul mablag‘larining haqiqiy qiymatini yo‘qotish;
- qisqa muddatli investitsiya jarayonida pul mablag‘larining foydalanilmagan qismidan potentsial daromadni yo‘qotish;
- oxir-oqibat aktivlar va kapitalning rentabelligini pasaytirish. Kam (salbiy) pul oqimini optimallashtirish usullari uning paydo bo‘lish vaqtiga bog‘liq - qisqa yoki uzoq muddatli davr.

Korxonaning pul oqimlarini optimallashtirish bo‘yicha chora - tadbirlar tizimida ularning vaqt va makonda muvozanati muhim o‘rin tutadi (uning biznes birliklari bo‘yicha - MB). Yilning ayrim davrlarida xarajatlar va pul tushumlari o‘rtasidagi nomuvofiqlik korxonada uchun qo‘shimcha moliyaviy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bunday davrlarning etarlicha uzoq davom etishi bilan u uchun moliyaviy barqarorlikni yo‘qotish va hatto bankrotlik xavfi mavjud[6].

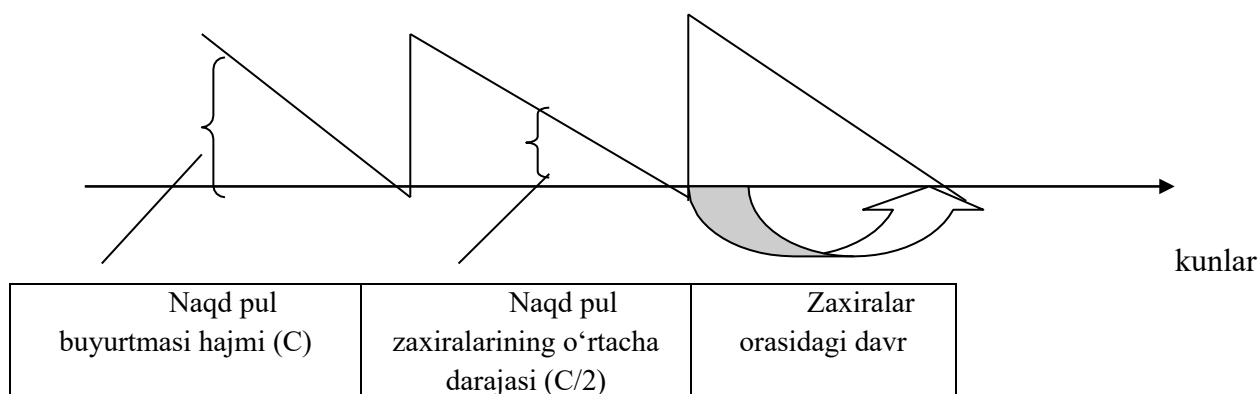
Optimallashtirishning yakuniy bosqichi korxonaning iqtisodiy rivojlanish sur‘atlarini, birinchi navbatda, ichki moliyalashtirish manbalari (sof foyda va amortizatsiya ajratmalari) hisobiga oshirishni ta‘minlaydigan sof pul oqimini (naqd pul zaxirasi) maksimal darajada oshirish uchun sharoit yaratishdir. Biz amerikalik iqtisodchilarning pul mablag‘larini boshqarish modellari va ularni mahalliy korxonalar amaliyotida qo‘llashning afzalliklarini taklif etamiz.

Pul mablag‘larini boshqarish uchun Baumol modeli va Miller-Orr modeli qo‘llaniladi[2].

Baumol modelining dastlabki ko‘rinishi (optimal buyurtma hajmi modeli) 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm.

Baumol modeli (optimal buyurtma hajmi modeli) [9]





Modelning dastlabki taxminlari:

1. Naqd pul xarajatlari hajmi (T, tabiiy birliklar) - rejalashtirilgan davrda joriy operatsiyalarni davom ettirish uchun zarur bo'lgan mablag'larning umumiy miqdori. Rejalashtirilgan davrda u barqaror yoki o'zgartirilmaydi.

2. Qimmatli qog'ozlardan pul shakliga (b) pul o'tkazish bilan bog'liq xarajatlar pul o'tkazmasi hajmiga bog'liq bo'lmagan doimiy qiymatdir.

3. Bozor qimmatli qog'ozlari bo'yicha foiz stavkasi (i) - bu qimmatli qog'ozlarni sotish va ularni naqd pulga o'tkazish bilan bog'liq kam daromad.

4. Naqd pulning o'rtacha hajmi (C/2).

Baumol modeli (2-rasm) mavjud mablag'larning optimal buyurtma hajmini topishga imkon beradi (C*).

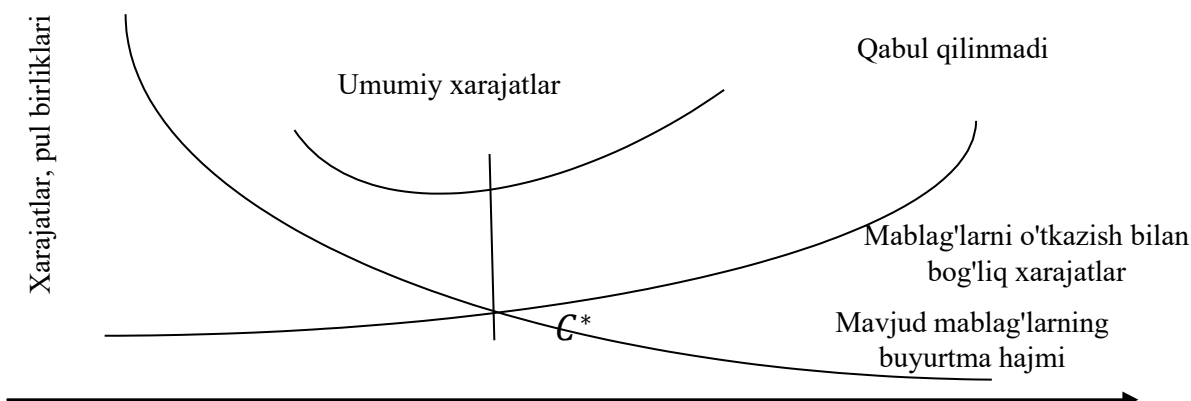
Bu mablag'larni naqd pulga o'tkazish bilan bog'liq umumiy xarajatlarning minimal miqdorini va foydalanilmagan imkoniyatlarni (kompaniya naqd pulni saqlash foydasiga rad etadigan daromad) ta'minlaydigan hajmdir.

Naqd pul bilan bog'liq jami xarajatlar:

2-rasm.

Baumol modeli (optimal buyurtma hajmi modeli)[9]

$$i \times C/2 + b \times T/C > \min \quad (1)$$



Keyin mavjud pul mablag'larining optimal buyurtma hajmi (2):

$$C^* = \sqrt{2 \times b \times T/i} \quad (2)$$

Baumol modelining kamchiliklari quyidagilardan iborat:

- pul oqimlarining taxminiy barqarorligi va bashorat qilinishi;
- pul tushumining mavsumiyligi va davriyligi hisobga olinmaydi.

Amerikalik iqtisodchilar Miller va Orr naqd to'lovlar va tushumlarning noaniqlik omilini hisobga olgan holda maqsadli naqd pul qoldig'ini aniqlash modelini ishlab chiqdilar (3-rasm).

Modelning asosiy taxminlari:

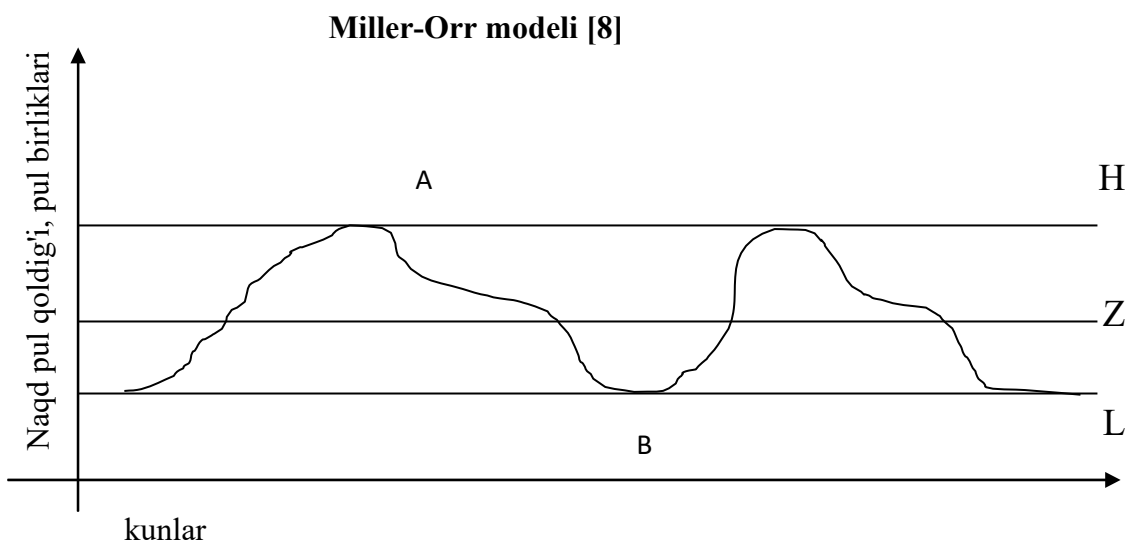
- kundalik naqd pul qoldig'ining taqsimlanishi taxminan normaldir;
- naqd pulning haqiqiy qoldig'i kunlar bo'yicha tasodifiy ravishda o'zgarib turadi.

Naqd pul qoldig'i H hajmiga yetganda (A nuqtada), kompaniya (Y-Z) qiymatidagi qimmatli qog'ozlarni sotib oladi.





3-rasm.



Shartli belgilar:

N-pul qoldig'ining tebranishlarining yuqori chegarasi;

L - pul qoldig'ining tebranishlarining pastki chegarasi;

Z-maqsadli pul qoldig'i.

Naqd pul qoldig'i L qiymatiga (B nuqtada) yetganda, kompaniya qimmatli qog'ozlarni (Z-L) qiymatiga sotadi.

Ushbu modelni amalda qo'llash quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Kompaniya naqd pul qoldig'ining L pastki chegarasini belgilaydi. Bu mablag' yetishmasligi sababli xarajatlarning maqbul darajasiga, kreditlarning mavjudligiga va pul yetishmasligi ehtimoliga bog'liq.

2. Keyinchalik, maqsadli naqd pul qoldig'ining qiymati Z va yuqori chegarasi H quyidagi formulalar bo'yicha hisoblanadi:

$$Z = (3b \times \sigma^2)^{1/3} + L \quad (3)$$

$$H = 3 \times (3b \times \sigma^2)^{1/3} + L \quad (4)$$

$$H = 3Z - 2L \quad (5)$$

$$H_{max} = 3L \quad (6)$$

bu yerda:

b - qimmatli qog'ozlarni o'tkazish bilan bog'liq doimiy xarajatlar;

σ^2 - kunlik pul oqimi qoldig'ining o'zgarishi;

i - bozor qimmatli qog'ozlari bo'yicha kunlik foiz stavkasi

Keyinchalik, pul oqimlarini bashorat qilish masalasini ko'rib chiqamiz. Pul oqimlari prognozi korxonaning (korporatsiyaning) strategik rivojlanishi va uning joriy moliyaviy rejalashtirilishi (chorak, yil uchun) bilan chambarchas bog'liq. Bu mumkin bo'lgan daromad manbalarini va mablag'larni sarflash yo'nalishlarini hisoblashni o'z ichiga oladi.

Pul oqimlari prognozi bir necha bosqichda amalga oshiriladi[5]:

- davr uchun pul tushumlarini hisoblash;
- pul mablag'larining mumkin bo'lgan chiqishini (to'lovlarini) aniqlash;
- sof pul oqimini hisoblash (ortiqcha yoki kam mablag');
- qisqa muddatli moliyalashtirishga bo'lgan umumiy ehtiyojni hisoblash.

Pul oqimining prognozi pul tushumlari va chiqishlarining mumkin bo'lgan manbalarini tahlil qilish uchun kamayadi. Kerakli ko'rsatkichlarning aksariyatini oldindan aytish qiyin bo'lganligi sababli, pul oqimini bashorat qilish prognozning faqat asosiy tarkibiy qismlarini hisobga olgan holda pul byudjetini tuzishga kamayadi.

Dastlabki bosqichlarda pul oqimlarini bashorat qilishning ma'lum bir murakkabligi, agar





mahsulotni sotishdan tushgan mablag' xaridorlardan va kreditga sotishdan tushgan pul tushumlariga bo'lingan bo'lsa (kechiktirilgan to'lov bilan). Agar tushum miqdori sotishdan tushgan tushumning faqat bir qismini qoplasa, u holda sotishdan tushgan tushum odatdagi faoliyatdan olinadigan daromad prognoziga pul tushumlari va debitorlik qarzlari summasi sifatida qabul qilinadi (tushum bilan qoplanmagan qismda).

Amalda, kompaniya xaridorlarga tovarlarni to'lash uchun zarur bo'lgan o'rtacha davrni hisobga olishga majbur. Shundan kelib chiqib, ma'lum bir davrda va keyingi davrda keladigan sotishdan tushgan tushumning ulushini aniqlash mumkin. Bundan tashqari, balans usuli (zanjir usuli) yordamida pul tushumlari hisoblab chiqiladi va debitorlik qarzlari o'lchanadi:

$$SD + DQ_{nn} = PT + DQ_{kn} \quad (7)$$

Keyin:

$$DQ_{kn} = DQ_{nn} + SD - PT \quad (8)$$

bu yerda:

SD - davr (chorak) uchun mahsulot sotishdan olingan daromad (sof);

DQ_{nn} va DQ_{kn} - hisob-kitob davri (chorak) boshida va oxirida tovarlar (ishlar, xizmatlar) uchun debitorlik qarzlari;

PT - ma'lum bir davrda mijozlardan naqd pul tushumlari. Pul oqimini prognozlashning quyidagi bosqichlarini ajratib ko'rsatamiz:

1. Muayyan davr uchun naqd pul tushumlarini prognoz qilish. Buning uchun balans tenglamasidan foydalaning (7)

2. Naqd pul oqimini davr bo'yicha prognoz qilish. Asosiy element kreditorlik qarzlarni to'lash, ish haqini to'lash, ma'muriy va boshqa xarajatlar, soliqlarni to'lash, dividendlar va boshqalar.

3. Sof pul oqimini hisoblash (p.1 – p.2).

4. Qisqa muddatli kreditga bo'lgan umumiy ehtiyojni hisoblash.

Xulosa

Tadqiqot natijalaridan ko'rinadiki, tizimni tashkil etuvchi korxonalarda pul oqimlarini optimallashtirish moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va investitsion jozibadorlikni oshirishning asosiy omili hisoblanadi. Pul oqimlarini samarali boshqarish nafaqat qisqa muddatli likvidlikni saqlash, balki uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni moliyalashtirish imkoniyatini ham beradi. Baumol va Miller-Orr modellarini qo'llash orqali naqd pul mablag'lari miqdorini oqilona rejalashtirish, ortiqcha yoki kamomad pul oqimlaridan kelib chiqadigan xatarlarni kamaytirish mumkin. Shu bilan birga, mahalliy sharoitlarni hisobga olib, xorijiy tajribani amaliyotga moslashtirish korxonalarining moliyaviy qarorlarini yanada samarali qilishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ross S. A., Westerfield R., Jordan B. D. Fundamentals of Corporate Finance. – New York: McGraw-Hill, 2008.

2. Карпенко, Л. Activation of innovation and investment development of industrial enterprises and its strategy: [монография] / - Schweinfurt: Time Realities Scientific Group UG (haftungsbeschraenkt), 2017. - 472 С.

3. Brigham E. F., Ehrhardt M. C. Financial Management: Theory & Practice. – Mason: South-Western Cengage Learning, 2013.

4. Gitman L. J., Zutter C. J. Principles of Managerial Finance. – Boston: Pearson, 2012.

5. Altman E. I. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy. – The Journal of Finance, 1968.

6. Tursunov A., Abdullayev B. Moliyaviy boshqaruv. – Toshkent: Iqtisodiyot va moliya universiteti nashriyoti, 2021.





7. Miller M. H., Orr D. A Model of the Demand for Money by Firms. – The Quarterly Journal of Economics, 1966.

8. Baumol W. J. The Transactions Demand for Cash: An Inventory Theoretic Approach. – The Quarterly Journal of Economics, 1952.

